

Lettres de Socrate à Diotime. Cent cinquante lettres du philosophe néerlandais Frans Hemsterhuis à la princesse de Gallitzin. Choiesies, introduites, éditées et annotées par Marcel Franz Fresco. Dr. Hänsel-Hohenhausen, Verlag der Deutschen Hochschulschriften

De 18e eeuw was, naast veel meer, de eeuw van de brief. Vriendschappen en soms ook liefdes lijken er vooral op papier te hebben bestaan, zoveel schreef men elkaar. Zodra men niet meer in elkaars gezelschap verkeerde, werd naar de pen gegrepen om de ander niets te laten missen van wat er omging in het eigen gemoed. Diderot en Sophie Volland, Horace Walpole en madame Du Deffand, abbé Galiani en madame d'Épinay, Goethe en Schiller – dankzij hun brieven kunnen we achteraf delen in een vertrouwelijkheid en een intimiteit, die je vóór die tijd zelden tegenkomt. En wie dacht dat de eeuw van de Verlichting gedomineerd werd door de Rede, zal merken dat het gevoel minstens even machtig was, vooral in de tweede eeuw helft, toen de Romantiek haar schaduw vooruitwierp.

In die fascinerende schemerzone hoort Frans Hemsterhuis (1721-1790) thuis, onze bekendste filosoof na Erasmus, Hugo de Groot en Spinoza. Ook hij heeft een omvangrijke correspondentie nagelaten, waarvan het hart bestaat uit zijn brieven aan Adelheid Amalia prinses van Gallitzin, geboren gravin von Schmettau, de echtgenote van de Russische gezant in Den Haag. Voor hem was zij 'Diotima', hij voor haar 'Socrates' – naar twee van de personages uit Plato's *Symposium*. Tussen hen beiden bestond een 'spiritueel huwelijk', met als geestelijke 'kinderen' de filosofische dialogen die Hemsterhuis schreef, na de inhoud eerst uitvoerig met zijn Diotima te hebben besproken.

Een moderne editie van die dialogen, en van de rest van het filosofische werk (met Nederlandse vertaling, want Hemsterhuis schreef in het Frans), werd in 2001 bezorgd door wijlen Michael Petry. Een bloemlezing uit de correspondentie met prinses Gallitzin (*Lettres de Socrate à Diotime*) is onlangs verschenen. Door Marcel Fresco zijn 150 brieven uitgekozen - alleen van Hemsterhuis - en op voortreffelijke wijze voorzien van commentaar.

Dat commentaar is geen overbodige luxe, want het gedachtegoed van Hemsterhuis heeft vreemde om niet te zeggen bizarre trekken. Toch doet het ook vertrouwd aan, voor wie bekend is met het wonderlijke gebied tussen filosofie en religie, waar het bovennatuurlijke niet op voorhand wordt afgewezen en alles draait om zingeving. Hemsterhuis keerde zich tegen het extremisme van de radicale Verlichting (atheïsme en materialisme), zonder zijn toevlucht te nemen tot de christelijke orthodoxie.

Hij zag weinig in de Bijbel en aan theologen had hij een gezonde hekel. Dan waren hem de radicale Verlichtingsdenkers liever; hij bewonderde d'Alembert, net als hijzelf een wiskundige, en was bevriend met Diderot, die hij in Den Haag had leren kennen in het huis van de prinses, wier man de radicale denkbeelden van de encyclopedisten deelde. Dat laatste was een van de redenen waarom zij, op zoek naar een passende opvoeding voor haar twee kinderen, zich tot Hemsterhuis had gewend. Bij de fijnzinnige filosoof, die geloofde in de Voorzienigheid en de

onsterfelijkheid van de ziel, meende zij daarvoor beter terecht te kunnen dan bij haar atheïstische echtgenoot.

Het werd een vriendschap of beter een platonische liefde voor het leven. Althans voor Hemsterhuis die, zesentwintig jaar ouder dan zijn Diotima, overleed in 1790. Zij woonde toen al meer dan tien jaar in het Duitse Münster, zonder echtgenoot maar met kinderen. De verhuizing heeft de briefwisseling geen kwaad gedaan. In Den Haag, waar Hemsterhuis haar enkele keren per week bezocht, schreven ze elkaar al met grote regelmaat; toen zij in Münster woonde, schreef hij haar bijna elke dag.

In zijn brieven laat hij weten hoezeer hij haar mist. In zijn eentje gaat hij naar haar retraite-oord in de duinen (dat zij 'Niethuis' had gedoopt) om er zijn 'atelier de philosophie' van te maken. In het zand tekent hij haar portret en bidt tot de Noordenwinden dat zij het zullen sparen. Tevoren was 'Niethuis' het decor van hun 'Academiedagen', waarop Hemsterhuis de prinses de ontwikkeling bijbracht die nodig was om haar kinderen te kunnen opvoeden.

Aanvankelijk is de verhouding er een van leerling en meester, maar al gauw benadrukt Hemsterhuis hun gelijkheid en zielsverwantschap. De dialogen, die hij mede door háár aansporingen op papier zet, noemt hij niet voor niets 'Uw' dialogen. Zichzelf vergelijkt hij met een 'Pythia', haar met 'Apollo'. Dat is overdreven, maar zonder haar inspirerende aandrang had de van nature wat indolente Hemsterhuis vast minder geschreven; naar eigen zeggen moest hij als een 'klok' worden 'opgewonden' en niemand die daarin zo bedreven was als zijn Diotima.

Hemsterhuis had tenslotte ook nog een baan, hij was secretaris van de Raad van State. Bovendien taalde hij niet naar publieke erkenning. Toen zijn vriend Petrus Camper probeerde in de Berlijnse Academie te komen, sprak hij zich uit tegen zulke instituties, die enkel de denkvrijheid beknotten. Hij verklaart zich afkerig van iedere 'slavernij', omdat hij zoals hij het uitdrukt 'als Griek geboren' was. De ware vrijheid vond hij in de intieme sfeer met Diotima, zijn 'épouse à deux époux' - waarmee overigens niet haar echtgenoot is bedoeld maar een derde 'schone ziel', de Zwitser Dentan, bijgenaamd 'Lysis'.

Typerend is hoe Hemsterhuis in 1780 haar verjaardag viert: door drie van de vier geestesvermogens (wil, intellect en verbeeldingskracht) uit te schakelen en alleen het 'morele orgaan' in werking te laten, waarna hij weer 'kind' zou zijn geworden. 'Plato houdt op, de Natuur verschijnt', schrijft hij in de brief waarin hij van een en ander verslag uitbrengt.

Om deze staat van naïeve ontvankelijkheid te bereiken, heeft hij haar nodig, al dan niet aanwezig. Hetzelfde geldt voor zijn filosofie, die op een heel persoonlijke manier hún filosofie is. Filosofie is voor hem geen geleerdheid en al helemaal geen abstract systeem, maar iets dat geleefd moet worden. Socrates is daarbij het grote voorbeeld, met diens besef van menselijke onwetendheid en diens hang naar het eeuwige. Maar het meest verwacht hij van een combinatie van Socrates en Newton, van Griekse filosofie (of poëzie) en wetenschap (of geometrie); zelfs een terugkeer van het mythische 'Gouden Tijdperk' acht hij niet

uitgesloten – een gedachte die de Duitse romanticus Novalis van hem heeft overgenomen.

In Duitsland heeft zijn denken, mede dankzij het ijveren van de prinses, de meeste invloed gehad, getuige de bewondering van Goethe, van Herder, van Jacobi. Via de laatste, een vriend van de prinses, raakte Hemsterhuis betrokken bij de zogenaamde 'Pantheïsmusstreit' over de betekenis van het doorgaan met atheïsme gelijkgestelde Spinozisme, waarmee zijn eigen filosofie vaak vergeleken werd. In een *Lettre sur l'athéisme* (waarvan we de wording in de correspondentie kunnen volgen) spartelt hij behoedzaam tegen. In een brief aan Diotima is hij duidelijker, door zowel Spinoza's determinisme als diens monisme af te wijzen: hij geloofde wél in de vrije wil en voor hem was God niet identiek met de Natuur, maar juist oneindig ver daarvan verwijderd.

Via het 'morele orgaan' had de mens hier op de een of andere manier weet van. Omdat iedereen het verschil tussen goed en kwaad kende en besef had van een aan hemzelf superieure macht, bestond er feitelijk geen atheïsme. Een curieuze redenering, want gewoonlijk wordt God noodzakelijk geacht om de moraal te garanderen – Hemsterhuis draait het om en gelooft in God omdat ieder mens moreel besef vertoont.

Het tekent zijn optimisme, tenminste wat de mens en zijn morele, spirituele mogelijkheden betreft; veel minder optimistisch was hij over wat mensen daadwerkelijk deden, getuige zijn klachten over de politiek van zijn tijd. Daar is het opeens pessimisme troef: de Republiek staat op het punt in burgeroorlog (we zitten midden in de patriottentijd) ten onder te gaan. Hemsterhuis maakt zich er geweldig druk om, hoewel dat volgens hem niet de houding van de 'wijze' is, want die 'bewondert de luister van het individu en veracht het collectief'.

Zo wijs was hij kennelijk niet altijd. Des te noodzakelijker werd de band met Diotima, zijn troost en zijn toeverlaat. Over de soliditeit van die band is niettemin enige twijfel gewettigd. Bij Hemsterhuis' biograaf Brummel lezen we dat er in Den Haag sprake was van jaloezie (van Hemsterhuis op Dentan) en in Münster keerde Diotima terug naar het katholicisme van haar jeugd. Het gekke is dat hiervan in de briefwisseling, in elk geval in deze bloemlezing, weinig te merken valt. Wat we in de 'brieven van Socrates aan Diotima' krijgen voorgeschoteld is dus een geïdealiseerd beeld. Een beeld, zou je kunnen zeggen, dat door het filter van Hemsterhuis' hooggestemde filosofie is gegaan. Om dat beeld te handhaven werden ze misschien wel geschreven. De werkelijkheid, en de daaruit voortvloeiende spanning, moet je erbij denken. Maar dat maakt het geheel niet minder boeiend, integendeel.

(*NRC Handelsblad*, 11-1-2008)